

DARIUS BARONAS

MIŠKŲ LIETUVIŲ IR STEPIŲ TOTORIŲ SUSIDŪRIMAS MINDAUGO LAIKAIS*

Įvadas. Visuotinėje Europos ir Azijos tautų istorijoje svarbią vietą užima stepių klajoklių įsiveržimai į jų sėslių kaimynų žemes. Sėsliai ir klajokliškai gyvenusių visuomenių kaimynystė dažnai įgydavo tarpusavio grumtynių dėl „vietos po saule“ pavidalą. Stepės užima nepaprastai didelę erdvę, prasidedančią Mandžiūrijoje ir besibaigiančią Kaspijos ir Juodosios jūrų stepėmis, kurių toliausiai į vakarus nutįsęs plotas laikomas Vengrijos lyguma. Tūkstančius kilometrų besidriekiančios stepės buvo puikus koridorius, kuriuo nuo žilos senovės klajoklių gentys traukdavo vakarų kryptimi. Prisimintini hunai, avarai, vengrai, kadaise drebinę, tiesioginę ir perkeltinę prasme, Vakarų ir Vidurio Europos kraštus. Pastebėta, kad dideli klajoklių genčių įsiveržimai iš Vidurinės Azijos platybių būdavo periodiški. Paskutinis ir savo mastais pranokęs visus ankstesnius Azijos klajoklių įsiveržimus buvo mongolų-totorių užkariavimai XIII a., jie padėjo susikurti didžiausiai istoriniais laikais žinomai žemyninei imperijai.

Pasaulinėje istoriografijoje mongolų užkariavimai ir po jų vykę procesai seniai tiriami. Nelengvai sprendžiama iki pat šių dienų lingvistinė problema, nes šaltiniai apima daugybę kalbų; čia svarbiausios yra kinų ir persų kalbos, po jų eina lotynų, graikų, rusų, gruzinų, armėnų, arabų, sirų, tibetiečių, korėjiečių ir net pačių mongolų kalbos. Be to, šių rytietišku (orientalinių) šaltinių publikavimas, reikalaujantis specifinės lingvistinės ir istorinės kompetencijos, vyksta lėtai, tik maža jų dalis išversta į žinomas Vakarų kalbas¹.

* Straipsnio rengimą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas; projektas: „Politinės, etninės ir konfesinės konfrontacijos XIII–XV a. Lietuvoje“ (2006 m.).

¹ Peter Jackson, „The Mongol Empire, 1986–1999. The State of Research“, *Journal of Medieval History*, vol. 26, No. 2 (2000), p. 189–210.

Matydami, kad Vakarų ir Vidurio Europos, Šiaurės Amerikos ir Rusijos istoriografijoje vyksta aktyvūs „mongolų klausimo“ tyrimai, turime konstatuoti, kad mūsų istoriografijoje ši problematika jau kokias tris dešimtis metų trypčioja vietoje. 1975 m. pasirodžiusi Romo Batūros monografija ir toliau lieka nepralenkta ir kol kas vienintelis šios srities veikalas². Savo metą gerai reprezentuojantis pavadinimas – *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą* – rodo tuo metu privalomą koncepciją apie „pažangių“ ir „reakcingų“ istorinių jėgų tarpusavio kovą. Nepaisant privalomos ar savanoriškos duoklės sovietiniam marksizmui, šiame veikale galima aptikti vertingų pastebėjimų, svarbių išvadų, gana plačią bibliografiją. Tenka tik apgailėtai, kad tokio pobūdžio tyrimai nei sovietinėje, nei nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje toliau nebuvo plačiau tęsiami. Šiuo straipsniu nepretenduojame į šios spragos užpildymą, tenorime atkreipti dėmesį į lietuvių ir totorių kontaktų svarbą ir pateikti keletą pastebėjimų apie pirmuosius lietuvių ir totorių kontaktus, kurie, mūsų manymu, istoriografijoje nėra pakankamai akcentuoti³.

Pirmieji kontaktai tarp miškų lietuvių ir stepių totorių. 1206 m. mongolų genčių kuriltajus (susirinkimas) kahanu (didžiuoju chanu) išrinko Temudžiną; jis, pasivadinęs Čingischanu, padėjo pagrindus mongolų imperijai, pradėdamas Kinijos ir Vidurinės Azijos užkariavimus. Dar Čingischano valdymo metais (1206–1227) totorių pulkai, persekiodami sprunkančius kumanus (polovcus), gainiodamiesi Chorezmo chaną, nusiaubė Gruziją, perėję Kaukazo kalnus sumušė alanus, o pakeliui dar nugalėjo jungtines kumanų ir rusų kunigaikščių pajėgas Kalkos mūšyje (1223-05-31). Po šių ir kitų žygių Čingischano valdos nusidriekė nuo Mandžiūrijos rytuose iki Kaspijos jūros vakaruose ir nuo Sibiro miškų šiaurėje iki Hindikušo

² Romas Batūra, *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą*: Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų, Vilnius: Mintis, 1975.

³ Sąvoką „totorius“ šiame straipsnyje vartoju pragmatiškai, nepretenduodamas į etninio turinio apibrėžtumą, laikydamasis dar viduramžiais kinų ir musulmonų autorių pradėtos tradicijos „totoriumi“ vadinti visus ne tiurkų kilmės klajoklius (žr.: Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221–1410*, Harlow, New York: Pearson/Longman, 2005, p. 36). Mongolų imperija buvo daugiatautė ir jos kariuomenė taip pat buvo daugiatautė, todėl abstrakčiai vartojant „totorių“ sąvoką turėti kilti mažiausiai keblumų. Literatūroje įsigalėjusi praktika sąvoką „mongolas“ vartoti etnine prasme, o sąvoką „totorius“ – kai kalbama apie valstybinius-organizacinius darinius ir pan. (žr.: Stefan Krakowski, *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1956, p. 19).

pietuose⁴. Pakartotinis totorių žygis vakarų kryptimi prasidėjo 1236 m. Galutiniam vakarų stepių pajungimui nominaliai vadovavo Čingischano anūkas Batijus (Džučio sūnus), jam talkino kiti jo artimi giminaičiai, o faktinis vadovavimas didžiąja dalimi buvo sutelktas patyrusio karvedžio Subedėjaus rankose. 1236–1237 m. buvo nusiaubta Pavolgio Bulgarija, pajungti baškirai, iki 1239 m. visiškai palaužtas kumanų pasipriešinimas. Totorių būriai nusiaubė Šiaurės Kaukazą, o 1238–1240 m. nusiaubė Rusios žemes ir, po Kijevo užėmimo peržiemoję Haličo ir Volynės žemėse, kitais metais keliomis kolonomis pasileido į Lenkiją ir Vengriją, iš kur per Balkanus 1242 m. grįžo į Pavolgio stepes. Grįžęs iš šio žygio Batijus įkūrė chanatą, jam mokslinėje literatūroje prigijo Aukso ordos pavadinimas. Reikia pasakyti, kad pavadinimas „Aukso orda“ yra vėlyvos kilmės, atsiradęs XVII a., todėl kai kurie tyrėjai linkę nebevartoti šio tradiciškai prigijusio pavadinimo; siūloma šią valstybę vadinti Kipčiakų chanatu, nes toks, greta Džučio uluso, buvęs šios valstybės savivardis⁵.

Pirmieji gandai apie Čingischano užkariavimus Vakarų krikščionis pasiekė penktojo Kryžiaus žygio metu, Egipte, kai jie klaidingai buvo palaikyti krikščionių armija, vedama karaliaus Dovydo. Jau 1223 m. vakarus iš Gruzijos pasiekė tikresnės žinios apie naujai pasirodžiusius užkariautojus. XIII a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje žinios apie naujus užkariavimus jau sklido⁶. Galime manyti, kad lietuvius pirmosios žinios apie totorius galėjo pasiekti netrukus po rusų patirto pralaimėjimo Kalkos mūšyje. Reikia turėti omeny, kad lietuvių kariaunos jau buvo įpratusios sukiotis rusų žemėse ir turėdavo progos gauti reikiamos informacijos. Kronikininkas Henrikas Latvis, baigęs rašyti savo kroniką apie 1227 m., pamini Kalkos mūšį ir Rusioje pakitusį politinį klimatą⁷. Tokie pokyčiai negalėjo likti lietuvių nepastebėti.

⁴ Peter Jackson, *The Mongols and the West...*, p. 34–39.

⁵ Donald Ostrowski, *Muscovy and the Mongols. Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589*, Cambridge university press, 1998, p. xiii.

⁶ Peter Jackson, *The Mongols and the West...*, p. 59–60.

⁷ Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum, Hannoverae: impensis bibliopolii aulici hahniani, 1874, t. 23: *Heinrici Chronicon Lyvoniae*, ed. Wilhelmus Arndt, p. 316: „Et pervenit verbum per universam Rusciam, ut pugnarent cum Tartaris, et exiverunt reges de tota Ruscia contra Tartaros, et non valuerunt pugnare cum eis, et fugerunt coram eis.“ Reikia pasakyti, kad Henrikas Latvis buvo gerai informuotas apie totorių veiksmus ir tai neabejotinai rodo šios informacijos plitimą Livonijoje. Be to, jį reikia laikyti vienu pirmųjų Vakarų autorių, kuris pradėjo vartoti vėliau tipišką tapusį totorių pavadinimą „Tartari“.

Pirmieji lietuvių ir totorių tiesioginiai kontaktai, galėjo įvykti 1237–1240 m., kai totoriai grobė rusų žemes. Šio laikotarpio galimiems lietuvių susidūrimams su totoriais nemažą dėmesį skyrė R. Batūra, tęsdamas anksčiau autorių, veikiančių romantinės istoriografijos, tradiciją. Pasikliaudamas, nors ir su išlygomis, XVI a. Lietuvos metraščių legendomis, jis pats linkęs tikėti spėjimu apie jose slypintį tiesos grūdą, todėl neatsitiktinai ir spėlioja apie „Lietuvos kovos su Batu kariuomene galimybę“⁸. Spėjimų, paremtų spėjimais, rezultatas toks, kad kur kas tikroviškesnis šaltinių perteikiamas vaizdas iškraipomas neatpažįstamai.

Nemažai duomenų, paimtų iš vienalaikių šaltinių, rodo ne tai, kad lietuviai bandė kovoti su totoriais, bet tai, kad jie stengėsi pasinaudoti totorių laimėjimais prieš Rusiją. Totorių „pogromo“ sukeltas šokas ir įprasto gyvenimo sutrikdymas sudarė itin palankias sąlygas, kuriomis lietuvių kariaunos galėjo plėtoti „grobio surinkimo“ verslą. Jau 1239 m. vienam (vardas nežinomas) lietuvių kunigaikščiui pavyko kuriam laikui įsitvirtinti Smolenske. Iš ten jį netrukus išstūmė Vladimiro didysis kunigaikštis Jaroslavas Vsevolodovičius⁹. Apie 1240 m. į Naugardo žemes įsiveržę lietuviai, vokiečiai ir estai pagrobė visus gyvulius ir valstiečiai neturėjo su kuo žemės arti¹⁰. 1241 m. Voluinės kunigaikščiui Vasilkui teko stiprinti savo žemės apsaugą nuo lietuvių¹¹. Kadangi iki pat 1243–1244 m. vis dar galiojo 1219 m. sudaryta sutartis tarp lietuvių ir Haličo–Voluinės kunigaikščių¹², o 1245 m. Mindaugas dar buvo Danieliaus Haličiečio sąjungininkas¹³, tikėtina, kad lietuviai, kurių saugojosi Vasilka, buvo sa-

Nenorėtume sutikti su prof. Peteriu Jacksonu, kuris pirmuoju šį terminą vartojusiu Vakarų autoriumi laiko Kviličiną iš Spoleto (Quilichinus of Spoleto, 1236 m.). Plg. Peter Jackson, *The Mongols and the West...*, p. 59. Mūsų supratimu, Henrikas Latvis buvo ne ką prastesnis „vakarietis“ nei Kviličinas.

⁸ Romas Batūra, *op. cit.*, p. 116.

⁹ *Полное собрание русских летописей* (toliau – ПСРЛ), Санкт-Петербург: в типографии Эдуарда Праца, 1846, т. 1: *Лаврентьевская летопись*, p. 200–201.

¹⁰ *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1950, p. 295.

¹¹ ПСРЛ, Санкт-Петербург: в типографии Эдуарда Праца, 1843, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 180.

¹² Mariusz Bartnicki, *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005, p. 159–160.

¹³ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 183.

varankiškai veikusios lietuvių kariaunos, kurios nebuvo Mindaugui pavaldžios. Bene geriausiai tokių „laisvų“ kariaunų veikimo faktą perteikia popiežiaus pasiuntinys pranciškonas Jonas di Pian di Carpine, 1245 m. per Rusiją vykęs pas totorius: „Vis dėlto mums visą laiką grėsė mirtinas pavojus dėl lietuvių, kurie dažnai rengdavo kiek galima slaptus išpuolius į Rusios žemę, ir daugiausia į tas vietas, kuriomis turėjome vykti. Kadangi didžioji Rusios gyventojų dalis buvo išžudyta totorių arba pateko į nelaisvę, todėl negalėjo rimtai jiems [t. y. lietuviams] priešintis“¹⁴. Šie žodžiai nusako po totorių nusiaubimo Rusijoje susidariusią naują situaciją, kurią lietuvių kariaunos panaudojo plėsdamos savo grobiamuosius žygius. Tie žygiai, pasak Jono di Pian di Carpini'o vyko nuo Lenkijos iki totorių žemės¹⁵. Svarbu pasakyti, kad Jonas di Pian di Carpini, teisindamasis totorių vadui Korencui dėl savo turimų dovanų menkumo, kaip vieną iš dviejų priežasčių nurodė ir keliuose lietuvių keltą pavojų¹⁶. Ipatijaus metraštyje Mindaugui priskiriami žodžiai, pasakyti Tautvilui, Gedvydui ir Vykintui, išsiųstiems į Rusiją: „kas ką paims – tą valdys“¹⁷ liudija tą patį reiškinį. Visa tai rodo, kad apie lietuvių priešinimąsi totoriams rusų žemėse negali būti jokios kalbos. Tokia kova būtų beprasmiška turint omeny tai, kad a) to meto totorių kariuomenė buvo efektyviai veikusi karo mašina, kuri vykdė ofenzyvą, ir jai priešinosi tik tos tautos, kurios nesutikdavo pasiduoti ir gindavo savo kraštą nuo totorių užpuolimo; b) lietuviai neturėjo priežasties Batijaus antpuolio į Rytų ir Vidurio Europą metu ieškoti progos susidurti su totoriais ir jiems, kaip rodo šaltiniai, aprašantys to meto ir kiek vėlesnius įvykius, rūpėjo pasinaudoti po totorių žygių susidariusiomis naujomis galimybėmis plėsti savo grobiamuosius žygius. Visai kas kita, kad totoriams galėjo rūpėti lietuviai, o kartu su jais ir Pabaltijo užkariavimo planai. Šiuo atveju susidūrimo ieškotojo vaidmuo tektų tik totoriams.

¹⁴ *Mindaugo knyga*: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 57 (iš Jono di Pian di Carpin'io, OFM, veikalų „Mongolų istorija“).

¹⁵ Джовани дель Пано Карпини, *История Монгалов*, in: Гильом де Рубрук, *Путешествие в восточные страны*, Москва: Государственное издательство географической литературы, 1957, p. 69.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Mindaugo knyga...*, p. 110.

Ar totoriams rūpėjo Lietuva 1238–1242 m.? Teoriškai imant, totoriams Lietuva turėjo rūpėti, nes jiems rūpėjo pasaulinis viešpatavimas. Kita vertus, jie pačios Lietuvos nežinojo, kol nepasiekė rusų žemių. Be to, kaimyninės Vidurio ir Vakarų Europos šalys, tokios kaip Lenkija ar Vengrija ir kt., jiems rūpėjo kur kas labiau nei Lietuva, panašiai kaip kad Kinijos užkariavimas jiems buvo daug svarbiau, nei tolimos Europos pajungimas savo valdžiai. Teoriškai imant, Rusią siaubiantys totorių būriai galėjo užklupti „klajojančias“ lietuvių kariaunas, bet apie tokius „kontaktus“ nieko konkretaus negalima pasakyti. Kita vertus, totorių žygiai nepaprastai išplėtė jų geografinį akiratį. Nors, kaip žinoma, jų kariuomenė nepasiekė paties Naugardo, bet esama duomenų, rodančių, jog tam tikri totorių daliniai žygio į Rusios šiaurę metu galėjo nueiti net iki Karelijos ir galbūt pasiekė Baltijos jūrą¹⁸. 1241–1242 m. įvykęs Vengrijos nuniokojimas amžininkams padarė didelį įspūdį. Kilo būtinybė geriau pažinti staiga atsiradusį grėsmingą priešą. Šalia diplomatinių ir misionieriškų tikslų pranciškonas Jonas di Pian di Carpini turėjo ir žvalgybinę užduotį. Būnant Karakorume jam pavyko sužinoti, kad didysis chanas Güyügas puoselėjo planus dar kartą pasiųsti dvi armijas, turėjusias užpulti Lenkiją ir Vengriją. Sakoma, kad jis pats prasitaręs apie norą pasiųsti savo kariuomenę į Livoniją ir Prūsiją¹⁹. Šie duomenys aiškiai rodo, kad totorių „globaliniai“ planai lietė ir Lietuvos teritoriją. Žinios apie Livoniją ir Prūsiją galėjusios Karakorumą pasiekti įvairiais būdais: per belaisvius, per pačių totorių žvalgybą. Stefanas Krakowskis bei kiti autoriai spėja, kad 1240–1241 m., ruošdamiesi didžiajam puolimui prieš Lenkiją, totoriai galėję pasiųsti žvalgomąją ekspediciją ir link Lietuvos²⁰. Tačiau viena aišku, kad totoriams Lenkija rūpėjo kur kas labiau nei Lietuva, Prūsija ar Livonija, o Lenkijos užpuolimas savo ruožtu buvo tik pagalbinis įgyvendinant „didįjį tikslą“ – Vengrijos karalystės užkariavimą. Negalima

¹⁸ Peter Jackson, *The Mongols and the West...*, p. 40 su nuoroda į: P. Aalto, „Swells of the Mongol-storm around the Baltic“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, No. 36 (1982), p. 5–15.

¹⁹ Джовани дель Плано Карпини, *История монгалов...*, p. 60.

²⁰ Płg. Stefan Krakowski, *op. cit.*, p. 129–130. Vis dėlto reikia pasakyti, kad ir šiuo atveju Krakowskis apsidraudžia, parodydamas, jog remiasi ankstesniais autoriais, kurie savo ruožtu nekritiškai rėmėsi XVI–XVII a. šaltiniais. Mums pati mintis apie galimą žvalgybinę ekspediciją atrodo tikėtina tik todėl, kad totoriai prieš užpuoldami paprastai pasirūpindavo iširti šių kraštų padėtį; 1240–1241 m. jie stovyklavo gana arti lietuvių žemių, be to, po kelerių metų žinios apie Prūsiją ir Livoniją jau buvo pasiekusios Karakorumą.

pasakyti, kiek tikslios yra Jono di Pian di Carpin'io žinios iš chano Güyügo aplinkos, bet remiantis jomis tenka daryti išvadą, kad totoriai nelaiškė Lietuvos dideliu priešininku, prieš kurį vertėtų pasiųsti armiją. Güyügo akimis žiūrint, atrodo, kad totoriai įsivaizdavo, jog Prūsiją ar Livoniją jie gali pasiekti pakeliui nesutikdami didesnio pasipriešinimo.

Mindaugo iššūkis ir Burundajaus smūgis. Netikėtą totorių 1242 m. pasitraukimą į Pavolgio stepes paskatino ne tik juos pasiekusios žinios apie kahano Ugedėjaus mirtį (1242-12-11) ir su tuo iškilusi įpėdinio rinkimo problema, bet ir tai, kad savo žygiais totoriai tiek išekvojo nusiaubtų šalių ganyklų rezervus, jog nebegalėjo ilgiau išlaikyti savo žirgų. Po totorių pasitraukimo Europoje imta karštligiškai ieškoti būdų, kaip būtų galima užkirsti kelią panašiai nelaimėi. Popiežius Inocentas IV (1243–1254) tuo tikslu ne tik rūpinosi užmegzti diplomatinius kontaktus su totoriais, bet ir sukurti tarpinių valstybių juostą, skiriančią krikščioniškosios Europos branduolį nuo tiesiogiai totoriams pavaldžių sričių²¹. Dabar Mindaugo Lietuvos iškilimas turėjo būti priimtinas popiežiui tiek, kiek jis buvo palankus ir pačiam pirmajam bei paskutiniam karališka karūna karūnuotam Lietuvos valdovui. Bendras krikščioniškas interesas turėtų paaiškinti ir ne visai tipiską Livonijos krašto magistro Andriejaus Štiriečio palankumą ir asistavimą Mindaugui tiek šiam tampant krikščioniu, tiek karaliumi. 1251 ir 1253 m. Mindaugo ryšiai su Romos Kurija jau gerai iširti – pakanka nurodyti Juozapo Stakausko ar Edvardo Gudavičiaus veikalus²². Reikia priminti, kad to meto Rytų Europoje Mindaugas nebuvo vienintelis valdovas, veikęs provakarietiška kryptimi. Kurį laiką šia kryptimi veikė ir Haličo–Voluinės valdovas Danielius, priėmęs popiežiaus karūną tais pačiais kaip ir Mindaugas metais. Jam rūpėjo išsivaduoti nuo priklausomybės totoriams, kurią jis buvo priverstas pripažinti dar 1245 m. 1254 m. nusistovėjus taikingiems santykiams tarp Mindaugo ir Danieliaus, o Europoje vykstant prevenciniam judėjimui prieš galimą totorių pakartotinį antpuolį, jie tapo natūraliais sąjungininkais, nors ir trumpam.

Istorinėje literatūroje paprastai kalbama apie pastangas suorganizuoti Kryžiaus žygį prieš totorius, tačiau, kiek žinoma, Mindaugo ir Danieliaus

²¹ Peter Jackson, *The Mongols and the West...*, p. 95.

²² Juozas Stakauskas, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII a.*, Vilnius: Aidai, 2004 (I-as leidimas, Kaunas: Šviesa, 1934); Edvardas Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius: Žara, 1998, ypač p. 215–240.

bendradarbiavimo faktas šiame kontekste apeinamas tylomis. Mokslinėje literatūroje gerai žinomas lietuvių ir rusėnų 1255 m. žygis į Vozviagli tiesiog paliekamas nuošaly už kryžiaus žygių judėjimo. Vis dėlto turint omeny, kad šis žygis buvo surengtas prieš totorius ir jį vykdė popiežiaus valdžią pripažinusių valdovų krikščionių pajėgos, šią operaciją pagrįstai galima traktuoti kaip konkrečią tuo metu organizuoto kryžiaus žygio prieš totorius apraišką. Aktyvias to meto pastangas suorganizuoti kryžiaus žygi prieš totorius rodo popiežių Inocento IV ir Aleksandro IV (1254–1261) bulės, išleistos XIII a. 6-ajame dešimtmetyje. Bandymui tokiu aspektu pažvelgti į žygi link Vozviaglio neturėtų prieštarauti ir Ipatijaus metraščio pasakojimas, kuris lietuvių kariuomenę vaizduoja kaip visiškai pagonišką, nes: a) toks vaizdavimo būdas rodo būdingą metraščio autoriaus tendenciją – Mindaugas vaizduojamas kaip blogas krikščionis, kaip tikras pagonis; b) ta pati tendencija Ipatijaus metraščio autorių verčia slėpti krikščionišką Mindaugo Lietuvos veidą ir iškelti jos pagoniškąją pusę²³. Mokslinėje literatūroje nėra vienos nuomonės, kas buvo šio jungtinio žygio iniciatorius – Mindaugas ar Danielius Haličietis? Nesigilinant į šio klausimo peripetijas, kuriose ryškėja tiek skirtingi, tiek bendri abiejų valdovų interesai, verta pacituoti Ipatijaus metraštyje Mindaugui priskiriamus žodžius, kuriais jis per pasiuntinius prabyla į Danielių: „atsiūsiu tau Romaną ir naugardukiečius, kad žygiuotų prie Vozviaglio, o iš ten ir į Kijevą“²⁴. Šie žodžiai, atsižvelgiant į jų kontekstą, atspindi visai kitokią koncepciją nei žodžiai „kas ką paims – tą valdys“. Šių koncepcijų skirtumo esmė ta, kad nuo konfrontacijos su totoriais vengimo pereita prie konfrontacijos su jais ieškojimo. Skirtinga politinė kryptis rodo pasikeitusią Lietuvos politiką. Šį pasikeitimą turime teisę priskirti Mindaugo imlumui tuo metu krikščionių aplinkoje sklidusioms kryžiaus žygio prieš totorius idėjoms. Istorinėje literatūroje jau pasakyta, kad Lietuvos vyskupas Kristijonas išmokęs Mindaugą tikėjimo

²³ Plačiau apie tai: Darius Baronas, „Karalius krikščionis Mindaugas popiežių akimis“ (spausdinama – „Aidų“ leidyklos užstrigusiam leidinyje, kuriame turėtų būti paskelbta 2003 m. liepos 5 d. Vilniaus arkivyskupijos kurijoje surengtos konferencijos „Karalius Mindaugas – krikščionis“ medžiaga. Taip pat žr. straipsnį: D. Baronas, „Katalikiška ir stačiatikiška Lietuva XIII a.“, kuris įteiktas tarptautinės mokslinės konferencijos „Lietuvos valstybės susikūrimas: palyginimas europiniame kontekste“ (Vilnius, Lietuvos istorijos institutas 2003.09.04–06) leidiniui. Autorius pasilieka teisę susirasti kitą leidėją, kuris pajėgtų sparčiau išleisti cituojamus straipsnius).

²⁴ *Mindaugo knyga*, p. 113.

tiesų²⁵. Bendras karaliaus neofito Mindaugo ir vyskupo Kristijono vaizdas atskleidžia Europai įprastą naujakrikšto valdovo ir jį tikėjimo bei politikos tiesų mokančio vyskupo vaizdą²⁶. Tad neatsitiktinai vyskupą Kristijoną baudžiamasis totorių žygis tiesiog meste išmetė iš Lietuvos.

Nors žygis į Vozviaglią dėl kilusių tarpusavio nesutarimų ir neturėjo jokių pozityvių rezultatų, vis dėlto jis neliko totorių nepastebėtas. Prieš smogdamas Lenkijai, Aukso ordos chanas Berkė pasiuntė karvedį Burundajų, kuris privertė Haličo–Voluinės kariuomenę dalyvauti puolime prieš Lietuvą 1258–1259 m. žiemos žygyje²⁷. Jungtinė totorių ir rusėnų kariuomenė, nesutikusi pasipriešinimo, nusiaubė Lietuvą ir Nalšios žemę²⁸. Šis gana gilias į Lietuvos teritoriją įsirežęs totorių žygis literatūroje ne kartą nagrinėtas, tačiau susidaro įspūdis, jog tyrėjai linkę neįžvelgti ilgalaikių šio žygio padarinių net ir tada, kai jis laikomas bene vienu baisiausių XIII a. žygiu, palietusių Lietuvą²⁹. Tai rodo žodžiai: „Lietuvos karalystė patyrė didžiulius nuostolius, bet atsilaikė“³⁰. Netenka abejoti, kad šiuose žodžiuose esama nemažai tiesos, nes Lietuva iš tiesų neišnyko, o totoriai joje neįvedė baskakų valdymo sistemos ir pan. Tačiau tam tikri duomenys leidžia laikyti Burundajaus žygį lūžiu Mindaugo Lietuvos gyvenime. Vienalaikiai šaltiniai Burundajaus kariuomenės nusiaubtos Lietuvos padėtį apibūdina ypač „stipriais“ žodžiais. Naugardo metraštininkas rašo: „Tą pačią žiemą totoriai užkariavo visą Lietuvos žemę, o pačius [lietuvius] išžudė“³¹. Popiežius Aleksandras IV Brandenburgo markgrafą informuoja, kad totoriai Lietuvą jau beveik sugriovė³². Visa tai skatina atidžiau pažvelgti į tas po-

²⁵ Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 247.

²⁶ Plg. Richard Fletcher, *The Barbarian Conversion: from Paganism to Christianity*, New York: FontanaPress, 1998, p. 124.

²⁷ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 197. Taip pat žr. Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 256–262.

²⁸ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 197.

²⁹ Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 262.

³⁰ *Ibid.* Ypač gerą pavyzdį, rodantį, kokius padarinius galėjo turėti totorių invazija, teikia XIII a. Vengrijos atvejis (žr. Nora Berend, *At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary*, Cambridge university press, 2001, p. 163–166 ir t.).

³¹ *Mindaugo knyga*, p. 131.

³² *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch* (toliau – LUB), hersg. von Friedrich Georg von Bunge, Reval, 1853: Kluge und Ströhm, Bd. 1 (1093–1300), Nr. 354, st. 453: „...quod

piežių Inocento IV ir Aleksandro IV bules, kur gerai jaučiama kintanti Rytų Pabaltijo situacija, kuriai įtaką darė „totorių žiauri kaimynystė“.

Jau popiežius Inocentas IV 1254-05-09 paragino Livonijos, Estijos ir Prūsijos dvasininkiją skelbti kryžiaus žygį prieš totorius ir jų bendrininkus (*complices*)³³. Tokią iniciatyvą reikia sieti su Romos Kuriją pasiekusiomis žiniomis apie padidėjusį totorių aktyvumą vakarų kryptimi po to, kai didžiuoju chanu buvo išrinktas Möngke (1251–1259)³⁴. Kiek vėliau, nuo pat 1256 m., prasideda serija popiežiaus Aleksandro IV bulių, kuriomis kviečiamas ir koordinuojamas kryžiaus žygis prieš pagonis (suprask, prūsus, lietuvius, jotvingius ir t. t.) ar totorius³⁵. Mums svarbu pabrėžti, kad šis judėjimas buvo kreipiamas prieš pagonis apskritai, nedarant skirtumo tarp totorių ir baltų genčių, nes Vakarų požiūriu tiek vieni, tiek kiti priklausė tai pačiai stovyklai. Padėtį po totorių puolimų prieš Lietuvą 1258–1259 m. žiemą ir galbūt netgi totorių puolimo prieš Lenkiją metu (1259–1260 m. žiemą) fiksuoja 1260 m. popiežiaus Aleksandro IV bulės. Ypatingo dėmesio verta 1260 m. sausio 25 d. bulė; čia popiežius ima į savo globą visas Vokiečių ordino valdas, kurios jam yra dovanotos Rusioje arba yra teritorijose, užimtose totorių³⁶. Tai, kad šios saugumo garantijos lietuviams ir Mindaugo dovanotas žemes, rodo tos pačios dienos Aleksandro IV bulė, kuria Vokiečių ordinui patvirtinamos Lietuvos karaliaus ir Lietuvos vyskupo dovanotos valdos³⁷. Svarbu tai, kad pirmojoje minėtoje bulėje neminima Lietuva. Iš bulės teksto susidaro įspūdis, kad anksčiau Lietuvos karaliui suteiktos Šv. Petro globos garantijos nustojo galios ir buvo tiesiog perkeltos Vokiečių ordinui. Atsižvelgiant į tai, kad 1260-01-25 bulėje

saepedictis fratribus, quos et continua paganorum affligit crudelitas ac exterret etiam crudelis vicinitas Tartarorum, qui contiguam praefatae Prusciae Lettoviam iam pro maiori parte destruxisse noscuntur...“.

³³ *Ibid.*, Nr. 268, st. 350.

³⁴ Peter Jackson, *The Mongols and the West...*, p. 104–105.

³⁵ LUB, Bd. 1, Nr. 293, st. 381–382 (1256-09-16); Nr. 311, st. 398–399 (1257-08-07); Nr. 314, st. 401–403 (1257-08-08); Nr. 323, st. 412–413 (1258-05-11); Nr. 326, st. 413 (1258-05-11); Nr. 328, st. 414–416 (1258-07-15).

³⁶ *Ibid.*, Nr. 345, st. 440–441. Greičiausiai tam, kad išvengtų kokių nors galimų interpretacinių dviprasmybių, Vokiečių ordinas išsyrūpino panašaus turinio bulę, kurios galia popiežius savo globon ima tas žemes, kurias Vokiečių ordinui pavyks paveržti iš pagonių (*ibid.*, Nr. 346, st. 441–442 (1260-01-25)).

³⁷ *Ibid.*, Nr. 347, st. 442–443 (1260-01-25).

(Nr. 345) neminima Lietuva, ir į tai, kad jos potvarkiai neabejotinai galiojo ir Lietuvos teritorijai, galima daryti išvadą, jog po Burundajaus žygio Lietuvos karalystė buvo ištrinta iš politinio žemėlapiu, o jos statusas, Romos Kurijos akimis, nukrito iki Rusios, tai yra totoriams pavaldžios žemės, rango. Vėlesnės bulės vėlgi buvo nukreiptos ir prieš pagonis, ir prieš totorius; šias akcijas taip pat reikia traktuoti kaip nesitaikstymą su naujai susidariusia padėtimi. Iki tiesioginės konfrontacijos tarp kryžininkų ir totorių nebuvo prieita ne tik dėl komplikacijų, susidariusių po Durbės mūšio (1260-07-13) ir 1260 m. prasidėjusio Didžiojo prūsų sukilimo, bet ir todėl, kad 1261 m. pradžioje totoriai išsidangino atgal į savo stepes. Popiežiaus Aleksandro IV 1261 m. balandžio 8 d. bulė fiksuoja po totorių pasitraukimo pagerėjusią krikščionių situaciją³⁸.

Reikia pasakyti, kad krikščioniškosios Lietuvos žlugimo įspūdis, susidaręs Romos Kurijai po Burundajaus puolimo, tik iš dalies rodo keblią Mindaugo padėtį tuo metu. Šiaip ar taip, Burundajaus smūgis nelikvidavo Mindaugo valdžios vienu ypu. Vis dėlto šis žygis sukėlė tokius procesus, kurie per palyginti trumpą laiką privedė prie Mindaugo nužudymo; šį nužudymą suvokiame kaip paskutinį krikščioniškosios Lietuvos karalystės laidotuvių varpo dūžį. Žlugimo pradžia buvo vyskupo Kristijono išstūmimas iš Lietuvos, rodantis, kad besikurianti Lietuvos bažnytinė organizacija Burundajaus antpuolio metu buvo iš pagrindų sudrebinata. Burundajaus žygio sukeltos bangos labai greitai leido į priekį išeiti propagoniškos krypties adeptams Lietuvoje, tarp kurių ėmė pirmauti Mindaugo seserėnas Treniota. Žemaičių ir Treniotos aljansas privertė Mindaugą atsimesti nuo sąjungos su Vokiečių ordinu ir burtis į sąjungą su Aleksandru Nevskiu, kuris tarp rusų kunigaikščių pasižymėjo kaip bene klusniausias totorių valdinys³⁹. 1261–1262 m. Mindaugo ir Aleksandro Nevskio puolimus prieš Livoniją galima traktuoti kaip totorių puolimų prieš katalikiškos Europos šalis tęsinį⁴⁰.

³⁸ *Ibid.*, Nr. 360, st. 458: „... quod Tartari omnino de regionibus ipsis abierint, nullusque timor vel dubietas a fidelibus regionum ipsarum de illorum incursibus habeatur.“

³⁹ Plg. Джон Феннел, *Кризис средневековой Руси 1200–1304*, Москва: Прогресс, 1989, p. 149–150; Robert O. Crumme, *The Formation of Muscovy 1304–1613*, London: Longman, 1987, p. 30.

⁴⁰ Plg. Henryk Paszkiewicz, *Początki Rusi, z rękopisu przygotował Krzysztof Stopka*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1996, p. 341.

Burundajaus žygio metu Mindaugą dar palaikė Mindaugo sūnus Vaišvilkas ir sūnėnas Tautvilas⁴¹. Tačiau neilgai trukus Vaišvilką matome visiškai perėjęs į Mindaugo priešo Danieliaus Haličiečio pusę⁴². Dar Henrykas Paszkiewiczius rašė, kad Ipatijaus metraštyje paminėti Vaišvilko ir Mindaugo nesutarimai priskirtini paskutiniams valdymo metams⁴³. Literatūroje laikomasi nuomonės, kad Vaišvilkas stačiatikių vienuoliu bus tapęs dar apie 1256–1257 m., o jo aktyvus dalyvavimas Mindaugo pusėje Burundajaus antpuolio metu aiškinamas jo pasitraukimu (laikinu) iš vienuolyno⁴⁴. Mūsų nuomone, toks įvykių datavimas nėra pakankamai pagrįstas. Apie Vaišvilko įstojimą į stačiatikių vienuolyną kalbama Ipatijaus metraščio pasakojime apie Vaišvilką. Šis pasakojimas, būdamas pusiau hagiografinio pobūdžio, nepateikia nuoseklios chronologinės įvykių sekos. Labiau kronikinio pobūdžio žinia, kad dar ir Burundajaus antpuolio metu Vaišvilkas veikė kaip pasaulietis, rodo, jog tuo metu jis *dar* nebuvo vienuolis. Mūsų nuomone, vienuoliu jis tapo netrukus *po* Burundajaus puolimo, kai galutinai perėjo į Danieliaus Haličiečio pusę. Toks Vaišvilko biografijos chronologijos patikslinimas leidžia apsieiti be dirbtinai sukurtos hipotezės apie laikiną Vaišvilko pasitraukimą iš vienuolyno; apie tai Ipatijaus metraštyje nėra jokios užuominos.

Vaišvilkiui skyrėme didesnę dėmesį todėl, kad jis svarbus parodant tirpstančias Mindaugo sąjungininkų gretas. Tai, kad 1258–1259 m. žiemą Tautvilas dar laikėsi Mindaugo pusėje, o vėliau jau buvo susimokęs su Treniota, rodo, kad tam tikru momentu *po* Burundajaus puolimo jis perėjo į Mindaugo opozicijos gretas. Pasikeitimus parodo ir Eustachijus Konstantinovičiaus, bėglio iš Riazanės, gyvenimo peripetijos: dar 1262 m. buvusį Mindaugo karvedį 1264 m. nužudė jo sūnus Vaišvilkas kerštaudamas savo ir savo tėvo priešams⁴⁵.

⁴¹ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 197.

⁴² *Ibid.*, p. 201. Reikia pasakyti, kad šio pasakojimo chronologija nėra aiški.

⁴³ Henryk Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. 1: *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*, Warszawa: Fundusz Kultury Narodowej, 1933, p. 96.

⁴⁴ Михайло Грушевський, „Хронологія подій Галицько–Волинської літописи“, *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, Львів, 1901, т. 41, p. 43. Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 258–259. Taip pat plg. Tetjana Vilkul, „Haličo–Voluinės metraštis apie kunigaikščio Vaišelgos vienuolystę“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 6 (2004), p. 263–267.

⁴⁵ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 200; 202.

Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad naujuose darbuose, skirtuose Vakarų ir Mongolų santykiams, neapeinama ir su Lietuva susijusi problematika. Jacksonas, komentuodamas Burundajaus žygį ir vėliau popiežių bulėse pasirodančias žinias apie lietuvius kaip totorių sąjungininkus, daro išvadą, jog XIII a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje Lietuva, matyt, buvo patekusi į priklausomybę nuo totorių⁴⁶. Kaip ir Romos Kurijos požiūris, šių dienų mokslininko išvada turi tam tikrą pagrindą. Literatūroje jau seniai pasakyta, kad totorių puolimuose prieš Lenkiją dalyvavo ir jotvingiai, ir kitos baltų gentys. Bandymai neigti lietuvių dalyvavimą puolimuose prieš Lenkiją mažai įtikinami, nes jie paremti ne tiek nuodugnia šaltinių ir nešališka bendros politinės situacijos analize, kiek padiktuoti teorijos apie „tautų kovą“ prieš totorius⁴⁷. Krokuvos kapitulos analai praneša, kad 1259 m. totorių žygyje prieš Lenkiją, be pačių totorių, dalyvavo ir lietuviai su rusėnais bei kitų genčių atstovai⁴⁸. Didžiosios Lenkijos kronika totorių gretose mini prūsus, rusėnus ir kumanus⁴⁹. Tik pastarąją žinią komentuodamas Krakowskis manė, kad sąvoka „prūsai“ apima kokius nors jotvingių ir lietuvių būrius, priverstus dalyvauti totorių kariuomenės žygyje⁵⁰. Šiuo autoriumi remdamasis ir matydamas nuomonių įvairovę Grzegorz Błaszczykas padarė išvadą, kad visa tai esą hipotezės⁵¹. Tiek Krokuvos kapitulos analų žinutė, tiek Burundajaus žygio į Lietuvą sėkmė rodo, jog tam tikri lietuvių daliniai tikrai dalyvavo totorių surengtame puolime prieš Lenkiją. Reikia turėti omenyje, jog totoriai nuo pat pirmųjų savo užkariavimų praktikavo svetimų genčių karių įtraukimą į savo kariuomenės gretas⁵². Nei lietuviai, nei jotvingiai čia negalėjo būti išimtis, juo labiau, kai žinome, kad Voluinės

⁴⁶ Peter Jackson, *The Mongols and the West...*, p. 202.

⁴⁷ Žr. Romas Batūra, *op. cit.*, p. 144–147.

⁴⁸ *Monumenta Poloniae Historica*, ed. August Bielowski, Lwów, 1872, t. 2: *Rocznik kapitulny krakowski*, p. 806: „Tartari subiugatis Bersabenis, Litwanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt, et multis Christianis occisis, alios abducunt.“

⁴⁹ *Ibid.*, t. 2: *Kronika Godysława Paska*, p. 585: „...intraverunt Tartari cum Pruthenis, Ruthenis, Comanis et aliis gentibus terram Sandomiriensem...“.

⁵⁰ Stefan Krakowski, *op. cit.*, p. 185.

⁵¹ Grzegorz Błaszczyk, *Dzieje stosunków Polsko-Litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1998, t. 1: *Trudne początki*, p. 41.

⁵² Stefan Krakowski, *op. cit.*, p. 33.

kunigaikštis Vasilkas lietuvių belaisvius pristatė Burundajui⁵³. Tad Krakowskio spėjimas, paremtas vien dedukcija ir Didžiosios Lenkijos kronika, yra visai teisingas. Dar būtų galima abejoti ir dėl būtino prievartinio jotvingių ir lietuvių dalyvavimo totorių kariuomenėje. Ipatijaus metraštis, aprašydamas Burundajaus kariuomenės buvimą jotvingių krašte, nekalba apie kokius nors siaubimus ar apie jotvingių priešinimąsi⁵⁴. Manome, kad neatsitiktinai. Jotvingiai buvo gentis, neturėjusi jokių galimybių priešintis totorių kariuomenei. Ne mažiau svarbu ir tai, kad jotvingiai gyveno savo priešų – lenkų, Ordino, lietuvių ir rusėnų – apsuptyje, todėl totoriai jiems buvo tiesiog natūralus sąjungininkas. Taip jotvingių kraštas totoriams, puolantiems Lenkiją, padėjo kaip placdarmas, parūpinęs įvairių išteklių (pvz., karių ir pašaro totorių žirgams).

Turint omeny totorių priešišumą lotyniškosios Europos jėgoms, reikia manyti, kad dalis lietuvių (ir jotvingių), kuriuos spaudė kryžiaus žygių judėjimas, buvo suinteresuoti stoti į vieną gretą su totoriais. Minėtas tyrimas rodo, kad ir prieš Mindaugą veikusiai opozicijai tokie sumetimai buvo parankūs ir vertingi⁵⁵. Tad ir popiežiaus Urbono IV (1261–1264) 1264 m. birželio 4 d. bulės žinios apie rusėnus ir lietuvius, sudariusius „prakeiktą“ sąjungą su totoriais, ne iš piršto laužtos⁵⁶. Ne mažiau svarbu ir tai, kad Mindaugas iki paskutiniųjų stengėsi išvengti šliaužiančios priklausomybės nuo totorių. Tai geriausiai matyti iš jo keršto žygių prieš Haličo–Voluinės kunigaikščius už tai, kad šie kartu su totoriais nusiaubė Lietuvą⁵⁷. Simboliška, kad Mindaugas buvo nužudytas kaip tik tuo metu, kai jo ka-

⁵³ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 197.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 197–198.

⁵⁵ Reikėtų priminti, kad dar XIII a. vidaus karo metu Tautvilas sėkmingai bendradarbiavo su kumanais, kovodamas su Mindaugu Žemaitijoje (*ibid.*, p. 188). Kumanai laikomi stepių kariavimo būdo profesionalais (plačiau apie juos žr.: Nora Berend, *op. cit.*, p. 142–143), tad galima manyti, kad tuomet tarp kai kurių lietuvių ir kumanų užsimezgę ryšiai ir vėliau nebuvo nutraukti.

⁵⁶ *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*, hrsg. von August Seraphim, Königsberg: Hartungsche Verlagsdruckerei, 1909, Bd. 1, Hft. 2, Nr. 222, p. 166: „Accepimus enim, quod Rutheni scismatici et Litwani ac alii habitantes in eorum confinibus, qui deum non colunt, sed blasphemant potius nomen eius, una cum Tartharis eorum complicitibus, quibus sunt federe dampnato coniuncti, Poloniam hostiliter frequenter invadunt eis nemine resistente.“

⁵⁷ ПСРЛ, т. 2: *Ипатьевская летопись*, p. 200.

riuomenė vyko į karo žygi prieš tų kunigaikščių sąjungininką Briansko kunigaikštį Romaną⁵⁸.

Galima įvairiai aiškinti, kodėl totoriai atsisakė mėginimų Lietuvoje įvesti okupacinį režimą, kaip buvo padarę Rusioje. Pakaks pasakyti, jog jie iš esmės galėjo pasitenkinti tuo, kad krikščioniškoji Lietuvos karalystė buvo sužlugdyta. Jau nuo 1264 m. Lietuvoje įsitvirtino toks politinis režimas, kuris tapo kryžiaus žygių taikiniu ir, norom nenorom, tapo skydu, dengusiu totorių valdas⁵⁹. Tik po Lietuvos krikšto politinis klimatas Lietuvoje pakito tiek, kad Lietuvos valdovai, visų pirma Jogaila ir Vytautas, tapo imlūs kryžiaus žygio idėjoms. Pagoniškosios Lietuvos laikai pasižymėjo intensyviais kontaktais su Aukso orda, tiek priešiškais, tiek draugiškais. Šie ryšiai vis dar nėra pakankamai ištirti, tačiau naujausi tyrimai vis labiau neigia „tautų kovos“ prieš totorius paradigmą ir legendą apie lietuvių vykdytą rusėnų žemių vadavimą iš totorių valdžios. Tyrimai, rodantys Lietuvos ir Aukso ordos kondominiumą Rusios žemėse iki pat 1362 m., turi tvirtą pagrindą⁶⁰.

THE CLASH OF FOREST LITHUANIANS AND STEPPE TATARS DURING THE REIGN OF MINDAUGAS*

Darius Baronas

Summary

The article analyzes the first contacts between Lithuanians and Tatars in the reign of Mindaugas (about 1240–1263). In the investigation of this question there appeared two main areas requiring a new rethinking of “old-known” matters: a) it became clear that the Lithuanians did not participate in the „battle of nations” against the Golden Horde, as declared by historian Romas Batūra, up to now the author of the only monograph on the topic; b) it seems that the role of the Tatars in the last years of the reign of King Mindaugas was somewhat more significant than is usually expressed in historiography works. In investigating the situation which developed in Rus after the invasion of the Tatars in 1238–1240, it became

⁵⁸ *Ibid.*, p. 201–202.

⁵⁹ Žr. išn. 49.

⁶⁰ Žr. Feliksas M. Šabuldo, „Lietuvos ir Ordos kondominiumas Ukrainos žemėse XIV a.“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004, Nr. 2, Vilnius, 2005, p. 5–26.

clear that Lithuanian troops attempted to take advantage of the arising chaos in Rus by expanding their plundering campaigns. Such behavior by the Lithuanians indicates that they were not seeking an opportunity to fight the Tatars, but behaved in the same way as the Germans and Swedes, who at that time also tried to expand their political influence in Rus. During the research it became clear that the Tatars without any doubt had gathered information about the Lithuanians and that the Lithuanian lands were not the main target of Tatar aggression. A significant change in Lithuanian relations with the Tatars can be tied to the policies carried out by Lithuania's King Mindaugas (from 1253) in which one can see the idea of the Crusade against the Tatars advocated by Catholic Europe. Mindaugas accepted this idea as was appropriate for a ward of the Holy See. The anti-Tatar position of Mindaugas, the best expression of which was the campaign with Daniel of Halich in 1255 against the castle of Vozviagel, prompted the invasion of the Tatar warrior Burundai into Lithuania in the winter of 1258–1259. In our opinion, this invasion so shook the foundations of the rule of Mindaugas that it began the process of the collapse of the Catholic state which ended with the murder of the king in 1263. It is essential to note that in the late 1250s and early 1260s some Lithuanians (and Yotvingians) had surrendered to Tatar rule and participated in their attack against Poland. The proximity of the Tatar world to the lands of the Baltic tribes in the 13th c. shows that already at that time contacts between the the Tatars and Balts had developed the fruits of which became much clearer in the next, i.e. the 14th, century.

* The preparation of this article was supported in 2006 by the project "Political, Ethnic and Confessional Confrontations in 13–15th c. Lithuania" of the Lithuanian State Science and Studies Fund.

DARIUS BARONAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Lietuvos christianizacija XIII–XVIII a., Europos viduramžių ir Rusios istorija, šaltinotyros klausimai.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: *baronas@istorija.lt*